

Reperle cantemirologiei. Prezent și perspective.

Prelegere publică cu ocazia conferirii titlului onorific doctor honoris causa al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, 15 martie 2016

*Stimate Domnule Rector!
Doamnelor și Domnilor!
Dragi prieteni și colegi!*

De la bun început, aș dori să exprim sentimente de profundă recunoștință colectivului Facultății de Istorie și Geografie, conducerii și Senatului Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, pentru oferirea celei mai înalte aprecieri științifi-

ce – titlul doctor honoris causa. În același timp, îmi exprim gratitudinea și aduc cordiale mulțumiri familiei mele, părinților și soției Lilia, prietenilor și colegilor și, nu în ultimul rând, dascălilor mei, demult trecuți în lumea celor dreapți, profesorii universitari Afanasie Repida și Valeriu Cozma, pentru sprijinul și ajutorul, dăruința sufletească și intelectuală, răbdarea și toleranța cu care au contribuit la formarea mea profesională și civică.

În cadrul acestei manifestări solemne revin cu niște repere ce țin de domeniul meu de cercetare din ultimele decenii – biografia lui Dimitrie Cantemir și a rudelor sale. Astăzi a devenit o plăcută realitate faptul că istoria vieții și a activității politice și literare a domnitorului moldovean și luminatului cneaz al Imperiului Rus și al Sfântului Imperiu Roman s-a transformat într-o direcție de cercetare distinctă, pe care o numim „cantemirologie”. Este o direcție relativ nouă, deoarece apare nu mai devreme de secolele XX-XXI. Până atunci, putem vorbi doar de o istorie a vieții și a activității politice și intelectuale a lui Dimitrie Cantemir, care în evoluția sa a trecut câteva etape. Prima, cea mai lungă, cuprinde perioada secolul XVIII – primul sfert al secolului XX; a doua – perioada anilor 20-60 ai secolului XX. Începând cu anii 70 ai secolului trecut, istoria biografiei lui D. Cantemir și a familiei Cantemir se transformă din studii sporadice într-o direcție complexă de cercetare.

Primul studiu științific unde apare numele lui D. Cantemir, precum și caracteristica activității lui literare a fost publicat de Mihail Shenda în 1842¹. După lucrarea lui M. Shenda, zeci de ani nu s-a mai scris nimic despre viața

¹ Михаил Шенда, „О состоянии просвещения в России в 1725 году”, *Сын Отечества*, № 1-2, СПб. (1842): 3-35.

și activitatea lui Dimitrie Cantemir. Această tăcere se explică, pe de o parte, prin lipsa interesului cercurilor cărmuitoare din Rusia epocii loviturilor de stat pentru moștenirea istorică și literară lăsată de luminatul domn moldovean. Pe de altă parte, pe parcursul câtorva decenii după moartea lui Petru I situația politică a voievodatelor Moldovei și Valahiei nu figura printre prioritățile politicii externe ruse.

Doar în ultima treime a secolului XVIII, ca rezultat al înrăutățirii relațiilor politico-militare dintre Rusia și Turcia și al implicării în acest conflict a popoarelor din Balcani și a principatelor Moldovei și Țării Românești, în societatea rusă s-a făcut simțită nevoia unor lucrări care să facă cunoscută istoria acestor ținuturi și cărmuitorii lor. Drept răspuns la cererea social-politică, în anul 1783, la tipografia din Moscova a lui Nikolai Novikov a văzut lumina tiparului cartea lui Gottlieb Bayer, „Istoria vieții și faptelor domnitorului moldovean Constantin Cantemir”. Câțiva ani mai târziu, în 1789, tot acolo a fost tipărită și lucrarea lui Dimitrie Cantemir, „Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei”.

Chiar dacă în prefața primei lucrări figurează numele domnitorului Constantin Cantemir, personajul principal al relatării este fiul său Dimitrie. Pe lângă prețioasele date biografice referitoare la domnitorul moldovean, în lucrarea menționată apar publicate pentru prima dată documente originale, inclusiv testamentul, precum și fragmente din „Jurnalul persan” al lui D. Cantemir².

Cu regret, după publicațiile sus-menționate, opera și activitatea lui D. Cantemir nu au devenit obiectul unor cercetări de sine stătătoare, numele lui fiind menționat în diferite lucrări cu caracter general, dedicate lui Petru cel Mare și susținătorilor monarhului rus³. Cu toate acestea, în câteva din ele au fost publicate pentru prima dată scrisorile și actele voievodului moldovean adresate țarului, diferitor demnitari ruși și membrilor Senatului Guvernator⁴. O importanță deosebită pentru cercetarea relațiilor lui Dimitrie Cantemir cu reprezentanții puterii centrale și locale din Rusia, a activității sale economice, precum și a stării proprietăților sale mobile și imobile reprezintă materialele

² Г. З. Байер, *История о жизни и делах кн. Константина Кантемира* (Москва, 1783 г.), 299-310.

³ З. Ф. Орфелин, *Житие и славные дела Петра Великого, самодержца всероссийского с приложением краткой географической и политической истории о Российском государстве* (СПб., 1774); Г. Карра, *История Молдавии и Валахии с рассуждением о настоящем состоянии сих обоих княжеств* (СПб., 1791); Михаил Схенда, „О состоянии просвещения в России в 1725 г.,” *Сын Отечества*, № 1-2, СПб. (1842): 31; П. П. Пекарский, *Наука и литература в России при Петре Великом*, т. 1 (СПб., 1862); С. Н. Палаузов, *Румынские государства Молдавия и Валахия в историко-политическом отношении* (СПб., 1859); А. А. Кочубинский, *Мы и они (1711-1878). Очерки истории и политики славян* (Одесса, 1878); и др.

⁴ Пекарский, *Наука и литература в России*, 567-577.

apărute în colecția de documente „Доклады и приговоры, состоявшиеся в Правительствующем Сенате”⁵.

O pagină aparte din bibliografia vieții și activității lui Dimitrie Cantemir o constituie lucrările cu caracter enciclopedic și literar apărute în secolul XIX și semnate de către iluștrii istorici arhiviști și literatori Nikolai și Dmitri Bantîș-Kamenski⁶, P. Pekarski⁷ și V. Belinski⁸. Datorită lor, unui public foarte larg de cititori i-au fost prezentate mai multe eseuri istorice despre dinastia Cantemir în Rusia, rolurile și importanța lor în viața politică, culturală și științifică a societății ruse din prima jumătate a secolului XVIII. Un loc aparte în aceste lucrări îl ocupă elucidarea contribuției reprezentanților dinastiei Cantemir la edificarea și dezvoltarea literaturii ruse clasice, precum și la stabilirea bazelor orientalisticii ruse. Tatălui și fiului Bantîș-Kamenski, precum și academicianului P. Pekarski le aparține meritul de a fi primii care au utilizat pe larg materialele de arhivă pentru pregătirea biografiei lui D. Cantemir și publicarea unui șir de documente, menite să arunce lumină asupra activității sale literare și științifice.

Nu trebuie să trecem cu vederea nici faptul că, în Rusia secolului XIX, majoritatea absolută a publicațiilor care prezentau biografia lui Dimitrie Cantemir aveau ca obiect al relatării lor nu istoria vieții și a activității domnitorului moldovean, ci a fiului său mai mic, Antioh. Biografia lui Dimitrie Cantemir servea drept fundal sau preludiv pentru biografia fondatorului poeziei ruse, filosofului și diplomatului Antioh Cantemir.

Un nou impuls în domeniul cercetării biografiei domnitorului moldovean a fost dat de cercetările istoricului român Grigore Tocilescu, efectuate în anii 1877-1878 în arhivele de stat din Sankt Petersburg și Moscova. Datorită eforturilor sale, au fost găsite și copiate sute de documente referitoare la istoria veche a voievodatelor Moldovei și Valahiei. O importanță deosebită au scrisorile lui Cantemir descoperite de către acesta, adresate unor suverani, înalți demnitari de stat și Senatului rus. Copiile documentelor în cauză au constituit într-un fi-

⁵ Доклады и приговоры, состоявшиеся в Правительствующем Сенате (în continuare, ДПС), под ред. Н. В. Калачева и Н. Ф. Дубровина, т. 2, кн. 1 (СПб, 1882), 124, № 180; с. 134, № 193; с. 147, № 203.

⁶ [Н. Н. Бантыш-Каменский], „Родословие князей Кантемиров”, in [Теофил Зигфрид] Беер, *История о жизни и делах молдавскаго государя Константина Кантемира, с российским переводом и с приложением родословия кнезей Кантемиров* (Москва, Унив[ерситетская] тип[ография], 1783), 264-362; Д. Н. Бантыш-Каменский, Князь Дмитрий Кантемир, in *Словарь достопамятных людей Русской земли*, т. 11 (Москва, 1836), 34-42.

⁷ П. П. Пекарский, *Наука и литература в России при Петре Великом*, т. 1-2 (СПб, 1862).

⁸ В. Г. Белинский, „Портретная галерея русских писателей. Кантемир”, in В. Г. Белинский, *Собрание сочинений*, в 9 томах, т. 7 (М., 1981), 282-285.

nal o colecție aparține în arhiva de manuscrise a Bibliotecii Academiei Române⁹. Cu regret, G. Tocilescu s-a limitat la rolul de prospector și copist, lăsând altor istorici gloria, laurii și onoarea de a se numi pionieri ai cercetării documentelor cantemiriene¹⁰.

O nouă etapă în studierea biografiei lui D. Cantemir începe în anii 20 ai secolului trecut. Un imbold pentru ea a servit marcarea a 200 de ani de la trecerea în neființă a marelui gânditor moldovean. Anume atunci, către anii 1923-24, în România apare un șir de publicații dedicate vieții și operei lui D. Cantemir¹¹. Printre acestea menționăm lucrarea istoricului Ștefan Ciobanu, publicată la București în anul 1924, „Dimitrie Cantemir în Rusia”¹². Ea poate fi considerată pe drept cuvânt un nou punct de pornire în studierea biografiei lui D. Cantemir. În primul rând, autorul a cercetat, a tradus în română și a publicat o mare parte a corespondenței domnitorului moldovean, descoperită de către G. Tocilescu. În al doilea rând, Ciobanu a devenit pionier în utilizarea documentelor epistolare ca sursă de bază a scrierii schiței biografice a lui D. Cantemir. În al treilea rând, este unul dintre primii în istoriografia română care au utilizat în studierea vieții și activității domnitorului moldovean întreaga gamă disponibilă de surse publicate în patria sa și peste hotare. Munca lui Ștefan Ciobanu a devenit alfa și omega cantemirologiei, iar istoricul însuși – o autoritate incontestabilă în acest domeniu. Nici cea mai sumară cercetare nu poate trece cu vederea acest lucru sau să nu-l pomenească.

Dând aprecierea cuvenită meritelor lui Ștefan Ciobanu în ce privește cercetarea vieții și activității lui Dimitrie Cantemir, trebuie menționat și faptul că tot el este autorul unor numeroase erori și inexactități, comise în descrierea biografiei domnitorului moldovean¹³.

O nouă pagină în studierea vieții și activității lui D. Cantemir a început odată cu cercetarea fundamentală efectuată de istoricul român P. P. Panaitescu,

⁹ Descrierea cercetărilor arheografice ale lui Grigore Tocilescu în Rusia este făcută de cercetătoarea română Ecaterina Țărălungă, a se vedea E. Țărălungă, „După mai mult de două veacuri și jumătate, sau despre Dimitrie Cantemir – personaj al cercetărilor”, *Basarabia* 4 (1992): 109-119.

¹⁰ Cercetările arheografice ale lui G. Tocilescu, efectuate în arhivele de stat din Rusia, l-au determinat să pună problema întocmirii unei biografii științifice a lui Dimitrie Cantemir, fapt despre care vorbește corespondența sa cu președintele Academiei Române, academicianul A. Odobescu. A se vedea Biblioteca Academiei Române. Cabinet manuscrise. Arhiva Grigore Tocilescu. Mapa 1. Manuscrisul nr. 5159, p. 68. Din motive necunoscute, acest plan nu a fost materializat.

¹¹ A se vedea *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, coordonator acad. Andrei Eșanu (Chișinău, 2010).

¹² Șt. Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia* (București, 1924).

¹³ A se vedea Victor Țvircun, *Viața și destinul lui Dimitrie Cantemir* (București, 2015), 14-15, 40-41; Idem, *Pe urmele trecutului* (Chișinău, 2015), 11.

publicată la București în anul 1958¹⁴. Pe baza unui număr extrem de mare de documente publicate și a analizei lucrărilor predecesorilor săi, el a întocmit biografia domnitorului moldovean în contextul evenimentelor și fenomenelor politice din acele timpuri. Tot el a fost primul care a încercat să prezinte istoria creării lucrărilor de bază ale gânditorului moldovean, să efectueze o analiză istorică și literară detaliată a fiecăreia dintre ele. De fapt, sus-menționatul studiu al lui P. P. Panaitescu poate fi atribuit fără niciun dubiu celor mai reușite exemple de lucrări ale genului științifico-biografic.

După P. P. Panaitescu, ștafa în domeniul cantemirologiei în istoriografia română a fost preluată de către cunoscători profunzi ai arhivelor epocii precum Virgil Câdea¹⁵ și Paul Cernovodeanu¹⁶. Datorită investigațiilor lor, cercetările asupra moștenirii culturale și științifice lăsate de marele domnitor moldovean au primit un nou impuls, contribuind la inițierea unei noi perioade (a treia) în studierea biografiei lui D. Cantemir, care a pus baza cantemirologiei. Grație lor, a fost acordată o deosebită atenție pregătirii și editării științifice a lucrărilor filosofice, istorice și literare ale lui D. Cantemir, elucidării rolului și a contribuției sale în cercetarea istoriei și culturii civilizației islamice. Unul din meritele lui Câdea și Cernovodeanu este încercarea de a studia și de a prezenta procesul de formare a viziunilor filosofice și social-politice ale lui D. Cantemir în contextul tradiției științifice europene și otomane de la sfârșitul secolului XVII – prima pătrime a secolului XVIII.

O contribuție incontestabilă în cercetarea moștenirii culturale a lui D. Cantemir au adus cercetările și descoperirile arheografice ale lui V. Câdea în arhivele și bibliotecile din Statele Unite ale Americii. De exemplu, manuscrisul „Istoriei creșterii și descreșterii Imperiului Otoman” în limba latină Câdea l-a descoperit la mijlocul anilor 80 ai secolului trecut la Biblioteca Universității Harvard¹⁷. Analiza acestui text i-a permis să ajungă la concluzia că în fața

¹⁴ P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera* (București, 1958).

¹⁵ Virgil Câdea, „Cantemir et la civilisation islamique”, *Romano-arabica* 2 (1977): 15-41; Idem, Studiu introductiv la Dimitrie Cantemir, *Sistemul sau întocmirea religiei mahomedane* (București, 1977), VII-LXX; Idem, Studiu introductiv la Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. VIII, tom. II (București, 1987), V-XXXI; etc.

¹⁶ Paul Cernovodeanu, „Dimitrie Cantemir. Relații și mărturii contemporane”, *Viața românească* 9 (1973): 98-107; Idem, „O operă cantemiriană mai puțin cunoscută: Istoria lui Brâncoveanu și a Cantacusinilor”, *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, tom XXIX (1992): 239-249; Idem, „Dimitrie Cantemir la Constantinopol (1700-1710). Activitatea politică și culturală”, in *Omagiu Virgil Cîdea la 75 de ani*, coord. Paul H. Stahl (București, 2002), 143-152; etc.

¹⁷ A se vedea Virgil Câdea, Manuscrisul original al „Istoriei Imperiului Otoman” de Dimitrie Cantemir, in Dimitrie Cantemir. *Creșterile și descreșterile Imperiului Otoman*. Textul original latin în forma finală revăzută de autor. Facsimil al manuscrisului latin (București, 1999), XVII-LVII.

lui se află redactarea finală în varianta autorului acestei lucrări fundamentale. Recunoscând importanța istorică a descoperirii manuscrisului, considerăm totuși neargumentată atribuirea acestuia lui D. Cantemir. În primul rând, lipsa oricărei corespondențe între Petru I și D. Cantemir referitoare la acest subiect, unde țarul să vină cu careva observații și indicații care să ceară o nouă redactare sau completare din partea autorului. Trebuie ținut minte faptul că monarhul rus era un cititor foarte atent și critic față de tot ce se publica și se răspândea în țară. În al doilea rând, practic imediat după „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman”, Petru I i-a încredințat lui D. Cantemir misiunea de a scrie o altă lucrare, și anume „Sistema religiei mahomedane”, lucrul asupra căreia era supravegheat direct de către țar până la tipărirea acesteia în martie 1722. Pe lângă aceasta, căsătoria cu cneaghina A. Trubețkaia, mutarea la Sankt Petersburg, schimbarea modului de trai liniștit și patriarhal de la moșie pe viața agitată din capitală, numirea fostului domnitor moldovean membru al Senatului Guvernator și atribuirea rangului de consilier secret l-au determinat pe D. Cantemir să-și dedice cea mai mare parte a timpului rezolvării chestiunilor administrativ-politice, pentru activitatea culturală rămânându-i foarte puțin timp. Pe lângă cele expuse mai sus, trebuie luat în considerație faptul că manuscrisul lui Cantemir expediat la Colegiul pentru Afaceri Externe spre a fi tradus nu i-a fost întors autorului și a rămas spre păstrare în arhiva acestei instituții de stat. Menționăm și faptul că la sfârșitul anilor 20 ai secolului XVIII lucrarea lui D. Cantemir, răspândită în numeroase copii, era bine cunoscută în cercurile științifice ale Rusiei. Pe lângă M. Shenda, de copii dispuneau A. Cantemir, I. Ilinski-Iaroslaveț și G. Bayer. Ultimul a jucat un rol deosebit în soarta moștenirii istorice a lui D. Cantemir. Este cunoscut aportul său în scrierea și pregătirea ediției „Istoriei vieții și activității domnitorului moldovean Constantin Cantemir”. Într-o măsură mai mică sunt cunoscute date despre munca sa asupra redactării și pregătirii pentru tipar a lucrării fundamentale a lui Dimitrie Cantemir – „Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman”. Cercetarea acestei chestiuni face lumină și asupra paternității manuscrisului găsit de către academicianul V. Cândea.

Studiind câțiva ani la Universitatea de pe lângă Academia din Sankt Petersburg, Antioh Cantemir a stabilit legături destul de strânse cu conducerea și profesorii acesteia, pe care le-a păstrat pe parcursul întregii vieți. Relații deosebit de apropiate a avut cu profesorul de filozofie Christian-Friedrich Gross¹⁸,

¹⁸ Pe parcursul deceniilor următoare, pe A. Cantemir îl legau de C. F. Gross nu doar relații științifice, ci și umane. Una dintre manifestările acestora a fost admiterea în calitate de secretar în componența unei misiuni diplomatice conduse de către A. Cantemir a nepotului lui Gross, inițial în Anglia, apoi în Franța.

cu Gottlieb (Teofil) Siegfried Bayer¹⁹ și cu bibliotecarul I. D. Schumacher²⁰. Trebuie menționat faptul că după ce, la începutul anului 1728, curtea imperială rusă, iar odată cu ea și medicul monarhului și primul președinte al Academiei, L. Blumentrost, s-au mutat la Moscova, „domnului bibliotecar I. D. Schumacher i-au fost transmise practic toate împuternicirile și cârmuirea totală a Academiei de Științe”²¹.

În anii 1728-1730, Antioh Cantemir, în calitate de ofițer-șef al Regimentului Preobrajenski, se afla la Moscova și era de serviciu la palat, unde s-a oprit tânărul imperator Petru II. Anume în această perioadă are loc cea mai intensă corespondență între A. Cantemir și conducerea Academiei, inclusiv referitor la publicarea manuscrisului tatălui său²². În scrisoarea din 24 februarie 1729 către I. D. Schumacher, A. Cantemir se adresează cu următoarele cuvinte: „...consider că este de datoria mea să vă mulțumesc din toată inima pentru eforturile Dumneavoastră de a publica cărțile alcătuite prin truda tatălui nostru, vrednic de pomenire. Această carte, poate că nu poartă în ea o prea mare înțelepciune, dar conține istorisiri despre țări mult îndepărtate de noi. Sper că mulți vor dori să o aibă. La indicațiile Dumneavoastră am vorbit și cu domnul Plumendrost [L. Blumentrost] despre carte și s-a arătat mulțumit de ea...”²³.

¹⁹ Bayer, Gottlieb (Teofil) Siegfried (1694-1738), istoric și filolog. Absolvent al Universității din Königsberg. A posedat opt limbi antice și orientale, în același timp cunoștea greaca, latina, aramaica și araba. În anul 1725, la propunerea lui H. Goldbah, a fost invitat să conducă Catedra antichității și a limbilor orientale în cadrul nou-createi Academii de la Sankt Petersburg. A fost primul istoric din Rusia pentru care activitățile științifice au constituit principalul domeniu al activității profesionale. A atras asupra sa atenția lui Teofan Procopovici, care l-a invitat pe Bayer să predea la primul seminar rus, deschis în propria casă. Din anul 1727 a fost numit inspector al gimnaziului de pe lângă Academia de Științe din Sankt Petersburg. A participat la elaborarea proiectelor Cartei Academiei, militând pentru apropierea sistemului de organizare și activitate a Academiei de cel al universităților germane. În anul 1737, din cauza unui conflict cu I. D. Schumacher, ia decizia să se întoarcă în Prusia, înaintându-și demisia. Se îmbolnăvește de febră și moare în anul 1738. A se vedea *Большая российская энциклопедия*, т. 2 (М., 2005), 658.

²⁰ Schumacher, Johann Daniel – consilier de stat și bibliotecar al Academiei de Științe din Sankt Petersburg (s-a născut la 5 septembrie 1690 în or. Colmar, Alsacia – a decedat la 3 iulie 1761). A absolvit Universitatea din Strasbourg. În anul 1714 vine în Rusia, unde a intrat în serviciul medicului țarului, Areskin, în calitate de secretar pentru corespondența internațională. După moartea lui Areskin în anul 1719 rămâne să lucreze pentru Blumentrost, noul medic al lui Petru I. De la data înființării Academiei de Științe și până în 1758, a ocupat funcția de bibliotecar, conducând practic administrația acesteia. A se vedea *Русский биографический словарь*, т. 23. *Шебанов-Шютц* (М., 1999), 534-536.

²¹ В. П. Леонов, *Судьба библиотеки в России* (СПб., 2001), 136.

²² В. П. Цвиркун, „Научные связи Антиоха Кантемира с Российской Академией Наук”, *Вестник Славянского университета* 19 (Кишинэу, 2011): 156-158.

²³ *Ibidem*, 159.

În continuarea scrisorii, dorind să dea operei tatălui său obiectivitate și o greutate științifică mare, or „în lucrarea tatei nu sunt greșeli care să o oprească de a fi prezentată lumii savante”, îl anunța pe I. D. Schumacher că el „îl va ruga pe domnul Bayer (știindu-l bun cunoscător al istoriei antichității și orientalisticii) să o citească pe toată și acolo unde va găsi de cuviință, să se simtă liber de a face adăugiri, spre a o desăvârși. Și dacă va dori și va fi necesar, să adauge note, semnificații, indexuri și altele pe care le va crede necesare”²⁴. Antioh îl mai informează pe bibliotecarul Academiei despre necesitatea editării lucrării menționate cu „o dedicație scrisă de domnul Bayer și adresată suveranului”²⁵.

Aceste documente dovedesc clar nu doar legăturile strânse dintre A. Cantemir și istoricul-academician, dar și faptul că, în ochii săi, profesorul G. Bayer era singura autoritate din lumea savantă capabilă să corecteze, să completeze și să „perfecționeze” lucrările tatălui său. Suntem de părerea că G. Bayer, așa cum s-a întâmplat în cazul „Istoriei vieții și activității domnitorului Constantin Cantemir” sau al „Descrierii Zidului Caucazian”²⁶, a dat curs rugăminții lui Antioh și a cercetat minuțios manuscrisul transmis de către I. Ilinski în anul 1729.

Prin urmare, considerăm că este posibil ca V. Cândea să nu fi descoperit textul original al lui Dimitrie Cantemir, ci o variantă a acestuia, redactată de mâna unui alt eminent istoric al secolului XVIII – G. Bayer.

Printre cercetătorii români care au adus un aport considerabil la studierea vieții și activității științifice a savantului și domnitorului moldovean, se numără și Ecaterina Țarălungă. O trăsătură distinctivă a investigației sale o constituie descoperirea principalelor repere ale vieții și activității lui D. Cantemir pe fundalul larg al evenimentelor istorice, politice și militare din Imperiul Otoman, voievodatele Moldovei și Valahiei, imperiile Habsburgic și Rus, al căror contemporan sau participant activ a fost²⁷. Analiza literară și istorică a operelor esențiale ale lui D. Cantemir, efectuată de către E. Țarălungă, capătă o semnificație aparte, la fel examinarea lor în cadrul proceselor filosofice și literare și al direcțiilor existente în țările Europei timpului său.

Nu pot fi trecute cu vederea nici cercetările în domeniul cantemirologiei care aparțin unor cunoscuți istorici români din a doua jumătate a secolului XX,

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ În anul 1726, sub redacția profesorului G. Bayer, în primul număr al revistei periodice a nou-createi Academii de Științe din Sankt Petersburg, a fost publicată lucrarea lui D. Cantemir „De muro Caucaseo”, scrisă de către acesta în timpul campaniei persane din anul 1722. A se vedea *Comentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*, vol. I (St. Petersburg, 1726), 425-463.

²⁷ Ecaterina Țarălungă, „Dimitrie Cantemir și vechiul Bizanț”, *Transilvania 2* (1988): 24-25; Idem, *Dimitrie Cantemir. Contribuții documentare la un portret* (București: Minerva, 1989).

precum Dan Slușanschi, Andrei Pippidi²⁸, Stela Toma²⁹, Paul Păltănea³⁰, Ștefan Lemny³¹ și alții. Ei au adus contribuțiile lor considerabile la completarea paginilor lipsă din biografia lui D. Cantemir, legate de alegerea sa în calitate de membru de onoare al Academiei din Berlin, activitatea sa în calitate de domnitor al Moldovei, de cercetător al vechii istorii romano-moldo-valahe și multe altele. Grație eforturilor lor, au văzut lumina tiparului lucrările lui D. Cantemir „Istoria ieroglifică”, „Hronicul vechimii romano-moldo-vlahilor”, „Viața lui Constantin Cantemir” și altele, cu extinse comentarii științifice.

Problema care îi unește pe acești talentați și atât de diferiți cercetători ai biografiei lui D. Cantemir este baza izvoristică limitată de care au dispus. În afara documentelor publicate de către Ștefan Ciobanu și a celor care se păstrează la Academia de Științe a României, nu vom întâlni la ei materiale noi din arhivele Rusiei, Ucrainei, Turciei, Austriei și Franței. Între timp, utilizarea acestor documente în cercetarea vieții și activității lui D. Cantemir i-ar fi ajutat pe autori să acopere multe pete albe și să excludă inexactitățile și greșelile provocate de timp și de biografii imprudenți.

Un capitol aparte al cantemirologiei o constituie cercetările istoricilor, filozofilor și literatorilor moldoveni. Primele lor publicații despre viața lui D. Cantemir, rolul și influența sa asupra dezvoltării istorice, filosofice și politice a Țării Moldovei, a relațiilor moldo-ruse, a vieții științifice și culturale a Rusiei și Imperiului Otoman au purtat un caracter publicistic. Totuși, odată cu cristalizarea și creșterea din punct de vedere savant a științei istoriei din Republica Moldova, interesul pentru cercetarea moștenirii literare și politice a lui D. Cantemir a început să se constituie treptat într-o direcție științifică distinctă.

În articolele și monografiile istoricilor R. Enghelgard, N. Kiricenko, V. Er-muratschi, N. Mohov, V. Coroban, D. Dragnev³² au fost studiate minuțios ches-

²⁸ Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, vol. VI, tom I, *Vita Constantini Cantemirii, cognomento, senis, Moldaviae principis*, ed. de Virgil Cândea, Andrei Pippidi, Dan Slușanschi ș.a. (București: Ed. „Academia Română”, 1996); Dimitrie Cantemir, *Principele Moldovei. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, ediție critică întocmită de Dan Slușanschi (București, 2006).

²⁹ Andrei Pippidi, „Cărturarul între cărturarii vremii”, *Viața românească* 9 (1973), 83-97; Dimitrie Cantemir. *Descriptio Moldaviae / Descrierea Moldovei*. Tradus după originalul latin de Gheorghe Guțu. Introducere de Maria Holban. Comentariu istoric de N. Stoicescu. Studiu cartografic de V. Mihăilescu. Indice de Ioana Constantinescu. Cu o notă asupra ediției de A. M. Pippidi (București: Ed. „Academia Română”, 1973).; A. Pippidi, *Ideea de „creștere și decadere” a Imperiului Otoman în istoriografia occidentală din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea* (Cluj, 1981).

³⁰ Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. În 2 volume. Ed. îngrijită, studiu introductiv și indici de Stela Toma (București: Minerva, 1999-2000).

³¹ Paul Păltănea, „Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir”, *Arhiva genealogică* (1989): 705-717; (1990): 239-257; (1991): 377-389.

³² Ștefan Lemny, *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiare din secolul al XVIII-lea*

tiunile ce țin de istoria semnării de către Petru I și cancelarul G. Golovkin și a transmiterii domnitorului moldovean în aprilie 1711 a Diplomei, care se consideră a fi documentul oficial ce a întărit alianța politico-militară dintre Rusia și Moldova, precum și de participarea lui D. Cantemir în campania de la Prut și rolul său în aprofundarea multilaterală a relațiilor moldo-ruse.

Celebrarea celor 300 de ani de la nașterea lui D. Cantemir a servit drept un nou impuls pentru căutarea documentelor și materialelor necercetate, referitoare la diferite laturi ale vieții și activității sale, precum și pentru apariția unor studii generale și speciale³³. Datorită acestei date jubiliare, tema vieții și activității lui D. Cantemir a trecut din categoria celor secundare, care provoacă un interes sporadic cercetătorilor, în categoria celor prioritare pentru istoriografia moldovenească.

Pe parcursul ultimelor trei decenii, grație eforturilor savanților moldoveni, au fost studiate și incluse în circuitul științific numeroase surse și materiale de arhivă care au permis descoperirea unor probleme, insuficient studiate sau chiar necunoscute, ale biografiei și activității gânditorului moldovean.

Prin eforturile lui V. Potlog a fost cercetat și adus în lumină subiectul contribuției lui D. Cantemir la dezvoltarea științei istorice europene din prima jumătate a secolului XVIII³⁴.

Creația și moștenirea filosofică a savantului moldovean a fost reflectată în lucrările cercetătorilor moldoveni A. Babii și G. Bobână³⁵. Problema creației

(București, 2010).

³³ P. Ю. Энгельгард, „Из истории Прутского похода”, *Ученые записки Кишиневского государственного университета*, т. VI (1953); Н. П. Кириченко, „К вопросу об участии молдавского народа в Прутском походе русской армии 1711 г.”, *Ученые записки Кишиневского педагогического института им. И. Крянгэ*, т. VIII (Кишинев, 1958); V. N. Ermuratski, *Dimitrie Cantemir* (Chișinău, 1978); Н. А. Мохов, *Молдавия эпохи феодализма* (Кишинев, 1964); Idem, *Очерки истории молдавско-русско-украинских связей* (Кишинев, 1981); Vasile Coroban, *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist. Eseu* (Chișinău, 1973); Д. М. Драгнев, „Внешнеполитическое положение Молдавии в 1711 г. – 30-е гг. XVIII в. Новый этап в истории молдавско-русских отношений”, in *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества* (Кишинев, 1987), 238-259; Demir Dragnev, „Luminismul timpuriu în opera lui Dimitrie Cantemir și în cea a domnului fanariot Nicolae Mavrocordat”, in *Probleme actuale de istorie națională. Studii în onoarea profesorului Ravel Parasca* (Chișinău, 2009), 73-92.

³⁴ В. И. Потлог, *Дмитрий Кантемир как историк* (автореферат дисс. канд. ист. наук) (Кишинев, 1973); V. Potlog, „Primul istoric moldovan”, *Moldova socialistă*, 24 oct. 1973; V. Potlog, „Dimitrie Cantemir – istoricul”, in *Destinul Inorogului. Omagiu lui Dimitrie Cantemir* (Chișinău, 1982); В. И. Потлог, „Некоторые вопросы истории России в трудах Дмитрия Кантемира”, in *Россия и Юго-Восточная Европа* (Кишинев, 1984), 32-38; V. Potlog, „Aspecte din istoria Romei antice la Dimitrie Cantemir”, in *Bilanțul activității științifice a USM pe anii 1996-1997. Conferința corpului idactico-științific. Științele umanistice* (Chișinău, 1998) etc.

³⁵ А. И. Бабий, *Дмитрий Кантемир* (М., 1984); Gh. Bobână, „Umanismul în gândirea filozo-

muzicale și a moștenirii lui D. Cantemir, rolul și locul său în cultura Imperiului Otoman a fost cercetată multilateral în lucrările istoricului muzicii V. Ghilaș³⁶.

Un aport considerabil la studierea biografiei domnitorului și gânditorului moldovean a fost adus de cercetările și publicațiile istoricului S. Fomin³⁷. Un merit incontestabil al lui Fomin este găsirea și introducerea în circuitul științific a unui set de documente referitoare la perioada vieții și activitatea lui D. Cantemir în Rusia³⁸. Trebuie subliniat în mod deosebit rolul lui S. Fomin la studierea unor subiecte precum necropola familiei Cantemir și iconografia Cantemireștilor, determinarea locurilor din Moscova și Sankt Petersburg unde s-a aflat și a locuit D. Cantemir³⁹. Este regretabil doar faptul că publicațiile acestui talentat scriitor și minuțios cercetător referitoare la domnitorul moldovean și familia sa poartă un caracter fragmentar, nefiind incluse într-o lucrare de proporții.

În publicațiile lui A. Eșanu este analizată detaliat și multilateral istoria scrierii și editării uneia dintre lucrările fundamentale ale lui D. Cantemir referitoare la istoria Moldovei⁴⁰ - „Descrierea Moldovei”. Tot lui îi aparține ideea scrierii unei monografii colective dedicate dinastiei Cantemir. Această lucrare care însumează toată informația disponibilă referitoare la Cantemirești, începând de la primele referiri la acest nume până la ultimii reprezentanți ai familiei, a văzut lumina tiparului în 2008, în timpul celebrării a 335 de ani de la nașterea lui

fică românească (sec. XVI-XVIII)”, *Cugetul* 4 (2000): 41-45; Idem, „Scrierile filosofice ale lui Dimitrie Cantemir”, *Pergament. Anuarul Arhivelor Republicii Moldova*, vol. V-VI (2002-2003): 90-100; Idem, „Scrierile filozofice ale lui Dimitrie Cantemir”, in *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*, coord. acad. Andrei Eșanu (Chișinău, 2008), 321-331.

³⁶ Victor Ghilaș, *Dimitrie Cantemir în istoria culturii muzicale* (Chișinău, 2004); Idem, „Artele vizuale în preocupările familiei Cantemir”, *Revista de istorie a Moldovei* 4 (2008): 164-170; Idem, „Dimitrie Cantemir și arta muzicală (teoretician, compozitor, instrumentalist și pedagog)” in *Dinastia Cantemireștilor. Sec. XVII-XVIII*, coord. acad. A. Eșanu (Chișinău, 2008), 389-427; Idem, *Dimitrie Cantemir – muzicianul în contextul culturii universale* (Chișinău, 2015).

³⁷ С. В. Фомин, „Кантемиры в Москве”, *Кодры* 3 (Кишинев, 1983); Idem, „Кантемир – сын Кантемира”, *Музыкальная жизнь* 10 (1984); Idem, *Кантемиры в изобразительных материалах* (Кишинев, 1988); Idem, «Пером и мечом сотруждаая...» (Кишинев, 1990).

³⁸ Фомин, «Пером и мечом сотруждаая...», 137-138, 143-144.

³⁹ Фомин, „Кантемиры в Москве”, 142-147; Idem, «Воздать Москве великой славу...», *Курьеры. Историко-краеведческий альманах*. Вып. II. (1987): 173-176; Idem, „Некрополь Кантемира в России”, *Кодры* 5 (1993): 226-240; etc.

⁴⁰ Andrei Eșanu, *Dimitrie Cantemir. „Descrierea Moldovei”. Manuscrise și ediții* (Chișinău, 1987); Idem, „Manuscrisele latine ale „Descrierii Moldovei” de Dimitrie Cantemir”, in *Contribuții la istoria culturii românești* (București, 1997), 168-192; Idem, „Dimitrie Cantemir (1673-1723), domn al Țării Moldovei (martie-aprilie 1693, noiembrie 1710-iulie 1711)”, *Limba română* 4 (1998): 126-133; Idem, „Descrierea Moldovei” de Dimitrie Cantemir în cultura rusă, *Tiragetiia* XI (2002): 137-142; AȘM, *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, coord. acad. Andrei Eșanu (Chișinău, 2010) etc.

Dimitrie Cantemir și a 300 de ani de la nașterea fiului său Antioh⁴¹. Lucrarea se face specială prin faptul că pentru prima dată sub copertile aceleiași cărți au fost adunate cercetările oamenilor de știință din Moldova, România, Rusia, Ucraina și Germania, care relatează atât aspecte particulare ale biografiei politice a lui D. Cantemir, cât și rezultatele talentului său multilateral în domeniul filosofiei, istoriei, etnografiei, geografiei, literaturii și muzicii. O apreciere deosebită merită numeroasele lucrări ale tandemului de creație Andrei și Valentina Eșanu⁴², care acoperă o gamă largă de aspecte și teme ale cantemiologiei contemporane.

O caracteristică remarcabilă a cantemiologiei din ultimele decenii este faptul că viața și moștenirea culturală a gânditorului moldovean au devenit obiectul unei studieri minuțioase nu doar pentru cercetătorii din Republica

⁴¹ *Dinastia Cantemireștilor (secolele XVII-XVIII)*, coordonator și redactor științific acad. Andrei Eșanu (Chișinău: Știința, 2008). 604 p.

⁴² Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „*Descrierea Moldovei*” de Dimitrie Cantemir în cultura europeană (Chișinău, 2004); Idem, *Studiu introductiv la Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei* (București, 2007), 5-121; Idem, „Dimitrie Cantemir și sud-estul Europei după campania de la Prut”, *Revista de istorie a Moldovei* 4 (2008): 114-118; Idem, *Moștenirea culturală a Cantemireștilor* (Chișinău, 2010) etc.

Moldova⁴³ și din România⁴⁴, dar și din Rusia⁴⁵, Turcia⁴⁶, Grecia⁴⁷ și Germania⁴⁸. Datorită lor, s-a lărgit semnificativ geografia căutării documentelor referitoare la viața și activitatea lui D. Cantemir. Pe lângă aceasta, ei au permis discutarea și clarificarea unui șir de probleme, studiate anterior foarte puțin sau chiar deloc. Printre acestea se numără și legăturile științifice ale domnitorului moldovean cu Academia din Berlin⁴⁹, apartenența acestuia la loja masonică a rosicrucie-

⁴³ *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*, coord. acad. A. Eșanu (Chișinău, 2010); Anatol Leșcu, „Cantemireștii în istoria militară a Moldovei”, *Revista de istorie a Moldovei* 4 (2008), 153-159; В. И. Цвиркун, „Ктиторская деятельность Димитрия Кантемира в Молдавском княжестве и в России”, *Вестник Славянского университета* 19 (2011): 45-55; Idem, „Научные связи Антиоха Кантемира с Российской Академией Наук”, *Вестник Славянского университета* 19 (2011): 55-65.

⁴⁴ Mihai Maxim, „Brâncoveanu și Cantemireștii. Documente noi din arhivele turcești”, in *Arta istoriei. Istoria artei. Acad. R. Theodorescu la 65 de ani* (București, 2004), 125-138; Idem, „Dimitrie Cantemir și epoca sa. Documente noi din arhivele turcești”, *Revista de istorie a Moldovei* 4 (2008): 73-81; Sorin Iftimi, „Aducerea osemintelor lui Dimitrie Cantemir de la Moscova la Iași”, in *Dinastia Cantemireștilor* (Chișinău, 2008), 243-254; Ștefan Lemny, „Opera lui Cantemir”, in *Întâlniri cu istoria în sec. XVIII: teme și figuri din spațiul românesc* (Iași, 2003), 32-35; Idem, *Cantemireștii. Aventura europeană a unei familii princiale din secolul al XVIII-lea* (București, 2010).

⁴⁵ В. Романов, В. Неделин, *Архитектурные древности Орловицины* (Орел, 1998); Р. Хоменко, „Кантемир и культура Востока”, *Столица*, М. (2003, 15 февраля); Волдемар Баязин, *Петр Великий и его наследники* (М., 2007); П. В. Густерин, *Первый российский востоковед Дмитрий Кантемир* (М., 2008); С. А. Малышкин, „Памятные места князей Кантемиров в Москве и Подмосковье”, *Revista de istorie a Moldovei* 4 (2008), 180-184; И. Н. Сергеев, *Царичино* (М., 2008).

⁴⁶ Yalçın Tura, *Kantemiroğlu. Kitâbu İlmi'l-Müsîkî ,alâ vechi'l-Hurûfât*. 1 Cilt. İstanbul, 2002; Özdemir Çobanoğlu, *Dimitri Kantemir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yükseliş ve çöküş tarihi*. İstanbul, 2002. Cilt 1. S. 19-54; Viktor Tvirkun, *Dimitri Kantemir. Kısa biografisi*. Ankara, 2003; Victor Tvircun, „Adrianople (Edirne) in the political and literary fate of Dimitrie Cantemir”, in *International Symposium "Edirne in the archival resources of the Balkan Countries". Paper book* (Edirne, Trakya Üniversitesi, 2011), 120-127.

⁴⁷ Florin Marinescu, „Mănăstirea Mira de lângă Focșani, metoh al mănăstirii athonite Vatoped”, *Revista de istorie a Moldovei* 4 (2008): 82-87.

⁴⁸ Wim P. van Meurs, „Dimitrie Cantemir as Strategist”, *Romanian Civilization*. Vol. VIII. Number 2. Fall. 1999; Klaus Bochmann, Vasile Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau, Gelehrter, Akteur der europäischen Kulturgeschichte* (Leipzig, 2008).

⁴⁹ Emil Pop, „Dimitrie Cantemir și Academia din Berlin”, *Studii. Revista de istorie*, tom. XXII, nr. 5 (1969), 825-847; Tiberiu Truțer, „Aspecte inedite privind relațiile lui Dimitrie Cantemir cu Academia din Berlin”, *Forum* 10 (1971): 75-81; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Dimitrie Cantemir și Academia de Științe din Berlin”, in *Dinastia Cantemireștilor (sec. XVII-XVIII)*, coord. acad. A. Eșanu (Chișinău, 2008), 254-265.

nilor⁵⁰, participarea la lupta pentru tronul Moldovei, proiectarea și construirea unor clădiri laice și biserici etc.

O atenție aparte merită cercetarea istoricului P. Gusterin, care pentru prima dată în istoriografia rusă a pus problema locului și rolului lui D. Cantemir în crearea școlii ruse de orientalistă⁵¹. Justificată și lipsită de orice exagerare apare concluzia autorului că vedem în D. Cantemir „cel mai mare osmanist și balcanist al secolului XVIII”⁵². Unele probleme din activitatea politică și viața privată a lui D. Cantemir în Rusia au fost abordate într-un șir de publicații ale cercetătorului rus Vladimir Artamonov⁵³.

Tendința de a completa lacunele din biografia lui D. Cantemir i-a determinat pe istorici să efectueze noi cercetări în arhive. Rezultatul muncii lor scrupuloase s-a materializat în publicarea scrisorilor și documentelor domnitorului moldovean găsite în arhivele naționale ale României⁵⁴, Suediei⁵⁵, Turciei⁵⁶ și Rusiei⁵⁷.

Fără îndoială, un factor pozitiv care stimulează și propulsează înainte cercetările în domeniul cantemiologiei sunt conferințele tematice de ordin regional, național și internațional ce se desfășoară regulat în Republica Moldova, România și Rusia⁵⁸. O altă circumstanță importantă constă în tendința cercurilor de

⁵⁰ Horia Nestorescu-Bălcești, *Enciclopedia ilustrată a francmasoneriei din România*, vol. 1 (București, 2005), 216; Cătălin Turliuc, „Dimitrie Cantemir – ezoterismul și societățile inițiatice”, in Bochmann, Dumbrava (Hg.), *Dimitrie Cantemir: Fürst der Moldau*, 80-87; Paul Ștefănescu, *Istoria francmasoneriei române* (București, 2009), 11-12.

⁵¹ Густерин, *Первый российский востоковед Дмитрий Кантемир*, 66.

⁵² Ibidem, 39.

⁵³ A se vedea V. A. Артамонов, *Россия и Речь Посполитая после Полтавской победы (1709-1714)*; V. Artamonov, V. Constantinov, „Încercarea de trecere a lui Dimitrie Cantemir sub protectorat austriac în anul 1715”, *Revista de istorie a Moldovei* 1-2 (2001): 32-43.

⁵⁴ Paul Cernovodeanu, Alvina Lazea, Mihai Caratașu, „Din corespondența inedită a lui Dimitrie Cantemir”, *Studii. Revista de istorie* 5 (1973): 1044-1049.

⁵⁵ Nicolae Răileanu, *Documente medievale moldovenești din Arhiva de Război a Suediei* (Chișinău, 2001).

⁵⁶ Franz Babinger, „Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir”, *Arhiva românească* 7 (1941): 111-121; Mihai Maxim, „Dimitrie Cantemir și epoca sa. Documente noi din arhivele turcești”, *Revista de istorie a Moldovei* 4 (2008): 73-81.

⁵⁷ В. И. Цвиркун, „Письма Дмитрия Кантемира русским сановникам в период Персидского похода 1722 года”, *Revista de istorie a Moldovei* 3 (2007): 103-109; Idem, „Письма Д. К. Кантемира к А. Д. Меншикову из Персидского похода”, *Revista de istorie a Moldovei* 3 (2008); Idem, „Istoria unei scrisori a lui Dimitrie Cantemir”, *Revista de istorie a Moldovei* 2-3(78-79) (2009): 231-240; Idem, *Дмитрий Кантемир. Страницы жизни в письмах и документах* (СПб, 2010).

⁵⁸ Trebuie menționat faptul că în ultimii ani peridiocitatea organizării și desfășurării conferințelor științifice dedicate studierii vieții și moștenirii culturale a lui D. Cantemir nu este determinată

istorici din țările est-europene de a crea un centru științific unic pentru studierea biografiei și moștenirii culturale a lui D. Cantemir, precum și a arborelui său genealogic.

Ideea creării unui asemenea centru, care să facă parte din structura Academiei de Științe a Moldovei, precum și proiectul organizării, o dată la doi ani, a *Lecturilor cantemiriene*, care să se desfășoare în Republica Moldova, au fost propuse la Chișinău, în cadrul Conferinței Internaționale „Cantemireștii – o celebră dinastie din secolele XVII-XVIII”, decembrie 2008. Încercări de a crea un asemenea centru au fost întreprinse și de Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir” din București. Cu regret, până la momentul actual nu s-a reușit crearea unei bănci informaționale unice, unde să fie stocată atât informația despre publicații referitoare la istoria dinastiei Cantemireștilor, cât și materialele tipărite și arhivistice ce ar conține date despre ei.

Merită menționat faptul că la momentul actual Republica Moldova are o șansă unică de a crea un asemenea centru, dacă se ia în considerație potențialul ei intelectual, precum și pregătirea științifică și lingvistică a cercetătorilor ei. Circumstanțele obiective ne îndeamnă să creăm acest centru de cercetare în cadrul Academiei de Științe a Moldovei. Rămâne să sperăm că transpunerea în viață a unui asemenea proiect și crearea unui centru de cercetare științifică în domeniul cantemiologiei va putea fi realizat într-un viitor nu chiar atât de îndepărtat.

Generalizând cele expuse mai sus, putem ajunge la următoarele concluzii.

Pe parcursul existenței sale de aproape 300 de ani istoria studierii vieții și activității multilaterale a lui Dimitrie Cantemir a fost consemnată într-o bogată și multilingvistică istoriografie. În viziunea noastră, după esența, modul de abordare a problemelor și conținutul său, ea poate fi împărțită în trei perioade.

Prima perioadă cuprinde secolul XVIII – primul sfert al secolului XX. Specificul ei constă în apariția primelor lucrări istorice despre gânditorul moldav și, foarte rar, în publicări de documente legate de viața lui. Însă viața personală, activitatea politică, științifică și literară a lui D. Cantemir nu au reprezentat în respectiva perioadă un subiect distinct al studiilor științifice. Adesea, în lucrările istorice cu caracter general, consacrate domniei lui Petru cel Mare sau campaniei de la Prut, persoana domnitorului este doar menționată. În mai multe cazuri biografia lui D. Cantemir apare doar ca fundal sau preludiu pentru biografia mezinului său – Antioh Cantemir, unul dintre întemeietorii poeziei ruse. Un alt element definitoriu pentru prima perioadă a cantemiologiei este apariția multor mituri și legende, erori și inexactități cu privire la biografia princi-

de datele jubiliare și a evenimentelor din biografia sa, ci de un complex de teme elaborate, documente identificate, idei și ipoteze noi.

pelui moldovean. Unele dintre ele se datorează lui Cantemir însuși, altele sunt rodul imaginației biografilor lui.

A doua perioadă în istoria cantemirologiei cuprinde anii 20 – începutul anilor 70 ai secolului XX. Spre deosebire de etapa anterioară, ea este caracterizată de o bibliografie bogată, constând în studii științifice speciale dedicate biografiei lui D. Cantemir. Totodată, în acești ani se pun bazele publicării documentelor și manuscriselor principelui moldovean, descoperite în arhive. Specific acestei perioade este faptul că întreaga biografie și activitate multilaterală a marelui cărturar au fost considerate și tratate de către cercetătorii istoriei și literaturii române prin prisma valorii lor naționale. Lucru care, în mare parte, limitează și diminuează în timp și spațiu ponderea și rolul acestei personalități enciclopedice universale în dezvoltarea culturii și științei europene.

A treia perioadă a cantemirologiei se conturează la începutul anilor '70 ai secolului trecut și continuă până în prezent. Atât după conținutul cercetărilor și al studiilor întreprinse în acest timp, cât și după cantitatea și aria geografică a lucrărilor editate, perioada respectivă se deosebește esențial de cele precedente. În primul rând, datorită cercetărilor arhivistice, au fost descoperite și introduse într-un larg circuit științific multe documente noi, inedite, scrise de mâna lui D. Cantemir sau adresate lui. Fapt care a îmbogățit fundamental cantemirologia generală.

În al doilea rând, s-a schimbat radical perceperea rolului și a importanței lucrărilor lui D. Cantemir pentru viața intelectuală și civilizația europeană a secolului XVIII. Datorită cercetărilor științifice și publicării operelor sale, personalitatea lui D. Cantemir a depășit, ca esență și valoare, hotarele strict naționale. Dacă în studiile cantemiriene din perioada anterioară, viața și activitatea distinsului savant erau prezentate de cercetători într-un îngust cadru național, în perioada de față meritele lui Dimitrie Cantemir, îndeosebi cele științifice, sunt privite printr-o optică mult mai largă, care i-a adus faima de savant enciclopedist, înscriindu-l printre cei mai străluciți exponenți ai gândirii științifice europene.

D. Cantemir și-a însușit, pe de o parte, înțelepciunea rafinată, diversitatea și policromia orientală, iar pe de alta, erudiția savantă, cunoștințele enciclopedice și logica raționalistă occidentală. Marcat puternic de acest armonios sincretism civilizațional, Dimitrie Cantemir devine primul savant promotor al integrării europene. Lui îi aparține pionieratul în conceperea unor lucrări fundamentale de istorie politică, socială și spirituală a principatului Moldovei și a Imperiului Otoman, care au servit timp de un secol drept cărți de căpătâi pentru câteva generații de savanți europeni. Aceste lucrări au conturat pentru multe decenii înainte direcțiile, metodele și conținutul cercetărilor științifice ale școlii euro-

pene de orientalistă, în domeniul studierii islamului sau al istoriei unor țări și popoare necunoscute sau puțin cunoscute.

În al treilea rând, s-a extins considerabil aria geografică a studierii vieții și moștenirii intelectuale a lui D. Cantemir. Numeroase articole, culegeri de studii, lucrări monografice și teze de doctorat, dedicate biografiei și activității științifice extrem de bogate a marelui cărturar moldovean se editează acum în diferite țări și limbi europene. În același context se înscriu și numeroasele conferințe și simpozioane științifice de cantemirologie, organizate la nivel internațional, regional și național.

Trebuie menționat și faptul că, spre deosebire de perioada precedentă, când aceste prestigioase forumuri științifice se desfășurau exclusiv cu prilejul unor date aniversare legate de personalitatea lui Dimitrie Cantemir, în prezent ele au loc cu regularitate, axate fiind pe anumite tematici.

Datorită promovării energice a personalității și a moștenirii culturale a lui Dimitrie Cantemir în mediul științific european, Chișinăul a devenit un centru neoficial al cercetării profunde și multilaterale a biografiei acestui domnitor moldovean și învățat european.

Studiile ulterioare ale moștenirii multilaterale lui Dimitrie Cantemir nu pot fi monopolizate de un savant sau de o țară. Succesul acestei activități poate fi obținut doar prin conjugarea eforturilor de cercetare asiduă și complexă ale unor cercetători din diferite țări ale lumii. Totodată, e nevoie de lansarea unui program internațional european arheografic pentru depistarea și punerea în circuitul științific a documentelor și materialelor din arhivele de stat și private cu referință la viața și activitatea lui Dimitrie Cantemir.

Victor Țvircun